

T.C. DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

0907-BY-92-017-096

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ
VII

İZMİR

1992

AHİLİK'TE TASAVVUFÎ BOYUT : FÜTÜVVET

Doç. Dr. Mehmet DEMİRCİ

Türkler'in Anadolu'ya gelmeye başladığı XI. yüzyıldan itibaren, bu ülkeye yerleşme sırasında nâzım rol oynayan kuruluşlardan başta geleni Ahîlik'tir. *Ahîlik*, bir taraftan fetih ve gazâ hamlelerini kolaylaştıran askerî bir teşekkül, bir taraftan da sanatkâr ve çalışanları kendi kadro ve himâyesine almış iktisâdî bir kurum, bir esnaf teşkîlatıdır. Asıl önemlisi ise, bütün bu teşkîlâta mensip kimselerin dînî-mânevî ihtiyaçlarına müsbet cevap veren bir inanç ve tasavvuf hareketidir. Dînî, ictimâî, ticârî ve meslekî hayatta etkili olan bu müessese, Osmanlı Devleti'nin kuruluşu ve yükselişi sırasında da mühim rol oynamıştır.

İslâm dîni içersinde tasavvuf anlayışı, ikinci hicrî asırdan bu tarafa mevcud olup, müslümanlığın gittiği her yere ulaşmıştır. Bilhassa Türkler'in İslâm'ı kabûlünde ve bu dînin geniş kitleler tarafından sevilip benimsenmesinde en mühim rolü oynamıştır. Anadolu'nun islâmlaşıp türkleşmesinde tasavvuf mensuplarının hizmeti, târihçe sâbit bir hâdisedir. Tasavvuf, doğrudan doğruya insanın gönlüne ve rûhuna hitab ettiği için, lâkıyla anlaşılıp tatbik edildiği muhit ve devirlerde oldukça verimli neticeler ortaya koymuştur. Tasavvufun asıl amacı, rûhî ve ahlakî bakımdan dengeli ve disiplinli insan tipi meydana getirmektir. İşte Ahîlik, her şeyden evvel kuvvetini tasavvuftan aldığı cihetle ; mensupları, müşahhas bir makama hesap verme durumunda olduğundan, kontrollü ve prensipli bir insan tipi hedefliyordu. Şehir, kasaba, köy ve uclara kadar yayılmış Ahî zâviyeleri vardı. Bunların kapıları, başta devlet büyükleri olmak üzere, her sınıf insana açıktı.

Şurası bir gerçektir ki, Anadolu'da Ahîliğin temelleri, ilk olarak meşhur mutasavvıflar tarafından atılmıştı. Ahîlik, bir tasavvuf kavramı olan Fütüvet'in Anadolu'da görünen şeklidir. Başka İslâm ülkelerinde benzeri teşkilâtlar Fütüvet kuruluşları olarak anılmıştır. "Anadolu'daki Ahîlik, doğudaki Fütüvetçiliğe benzer.

Fütüvvetçilik anlaşılmadan Ahîlik anlaşılabilir, Ahîlik temel kurallarını Fütüvvetçilikten almıştır"¹. Burada asıl konumuz, Fütüvvet'in tarihçesi ve geçirdiği safhalar değildir. Şu kadarını söyleyelim ki, tasavvufî bir mâhiyet kazanan Fütüvvet, önceleri toplumsal hayatta bir ideal iken, bu defa rûhanî hayatta bir ideal olmuştur. Tasavvuf tarihi araştırmaları bize göstermektedir ki, sûfilerle fütüvvet erbâbı aynı kökendir. Şecerelerinde ortaklık olup fütüvvet mensuplarının çoğu tasavvuf erbâbı kişilerdir.

Ahîliğin esaslarını ihtivâ eden kitaplara *Fütüvvetnâme* denir. Bunların ilki kabul edilen kitaptaki kurallar ile, büyük sûfi müelliflerden *Sühreverdî*'nin (ö. 632/1234) yazdığı *Avarifü'l-Maârif*² adlı tasavvuf kitabındaki prensip ve kuralların, hemen hemen aynı olduğu görülüyor.

Gerek başka İslâm ülkelerindeki Fütüvvet teşilâtı ve benzerleri, gerekse Türkler arasında yayılan Ahîliğin tarihçesi, esasları ve çeşitli yönleri oldukça geniş bir konu olup, bu sâhada bir takım araştırma ve yayınlar yapılmıştır. Bu araştırmalara göre, değişik bölge ve devirlerdeki fütüvvet grupları içinde bâtinî-şîî karakterli unsurlar görülmüşse de, Anadolu'da sünnilik hâkim olduğu için, burada gelişen Ahîlik de sünni mahiyet almıştır. Anadolu Ahî teşkilâtının temsilcisi olan Ahî Evren sünni inançlara sâhiptir.

Bizim buradaki amacımız, Ahîliğin esasını teşkil eden Fütüvvet'in, tasavvuf kaynaklarında nasıl ele alınıp açıklandığını" ana hatları ile ortaya koymak olacaktır. Az sonra da göreceğimiz gibi, tasavvuftaki fütüvvet, tamamen İslâm ahlâkının yaşanmasını hedeflemektedir.

FÜTÜVVET NEDİR ?

"Fetâ" Arapça'da genç, delikanlı, köle, hizmetçi, cömert gibi mânâlar taşır. Çoğulu "fityân" ve "fitye"dir. Bu kökten gelen "*Fütüvvet*" ise lügatte kerem, mürüvvet, cömertlik, gençlik anlamlarına gelmektedir. Bunlardan hareketle "Fütüvvet" yiğitlik, kahramanlık yanında ; tasavvuf terimi olarak cömertlik, diğerdâmlık, şefkat, tevâzu, mürüvvet gibi çok zengin mânâları ifâde eder olmuştur. Fütüvvetten bahseden eserlere bakılırsa, bu mefhûmun içinde neredeyse, İslâmiyet'in telkin ettiği bütün güzel ahlâk esaslarını bulmak mümkündür. İlk sûfi müellifler, fü-

1 Neşet Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahîlik*, 4. Ankara 1974.

2 Fütüvvet târihinde önemli yeri olan Sühreverdî'nin bu eseri *Tasavvufun Esasları* adıyla dilimize çevrilip basılmıştır (Hazırlayanlar : Hasan Kâmil Yılmaz-İrfan Gündüz), İstanbul 1989.

tüvvet vasıflarından bahsederken, temiz ahlâkın kemal mertebesinden ve bu vâsıfları taşıyan olgun ve eli açık kişilerden söz ederler.

Mutasavvıflara göre fütüvvet, peygamberlerden kalma bir ahlâk yoludur. Bilhas- sa *İsmail* ve *Yusuf* peygamberler ile *Ashâb-ı Kehfe* Kur'anında "fetâ" denmiştir³. Kısaca fütüvvet, her kötülüğü terk etmek ve her güzel huyu her zaman ve her yerde icrâ etmektir.

Tasavvufta fütüvvetin nasıl oluştuğunu, bu konuda elde mevcut en eski müstakil eser olan *Kitâbü'l-Fütüvve*⁴ yazarı *Ebû Abdurrahmân es-Sülemî* (Ö. 412/ 1021) ile, onun öğrencisi olan *Abülkerim b. Hevâzin el-Kuşeyrî*'nin *Risâle* adlı meşhur tasavvuf klâsiğinden alacağımız bilgilerle ortaya koymaya çalışacağız.

Kuşeyrî *Risâlesi*'nin Fütüvvet bahsi, *Ashâb-ı Kehf*'in yiğit kimseler (fitye) olarak anıldığı âyetle (Kehf,13) başlar ve fütüvvetin, başkalarını düşünmek, başkalarına yardım etmek demek olduğu belirtildikten sonra, bu fikri destekleyen hadislerle yer verilir. Hz. Peygamber buyurur :

"Bir kul müslüman kardeşinin ihtiyaçlarını görmeye ve ona yardım etmeye devam ettikçe, Allah o kuluna yardım eder de eder"⁵.

Demek ki fütüvvette ilk dikkati çeken husus yardımseverlik ve başkalarını düşünmektir. Bu ahlâkî vasıf en olgun biçimde Hz. Peygamber'de görülmüştür kim, kıyâmet gününde bütün insanlar nefsim, nefsim, ben, ben... derken, gâmbir ümmetim, ümmetim... diyecektir⁶.

Bu anlayışın tabîî bir sonucu cömertliktir. Fütüvvetteki cömertlik, günümüz insanın haysâlasını biraz zorlar mâhiyettedir. Şöyle denir :

"Fütüvvet, evinde devamlı ikamet eden biri ile, iğreti oturan birini müsâvi görmektir. Yani kısa süre kalan misâfirle, uzun süre oturan misâfiri aynı görmektir".

"Fütüvvet, dilenci sana doğru yöneldiği zaman kaçmamandır. Fütüvvet, ihtiyaçlarını söylemek için sana gelenlerden kaçmamandır."

3 "Onlar Rablerine inanmış gençlerdi, biz hidâyetlerini artırdık." (Kehl 18/13). "İbrahim denen bir genç (fetâ) bunları diline dolayıp duruyordu, dediler." (Enbiyâ 21/60)

4 Ebû Abdurrahman es-Sülemî, *Kitâbü'l-Fütüvve*, neşreden ve çeviren : Süleyman Ateş (*Tasavvufta Fütüvvet*), Ankara 1977.

5 Bu mealdeki hadisler için bkz. Müslim, Bir, 58 ; Buhârî, Mezâlim, 3.

6 Bkz. Kuşeyrî, *er-Risâle*, 176, Kahire 1966 ; aynı eser S. Uludağ tercümesi, s. 324, İstanbul 1978.

"Fütüvvet, fakirden nefret etmemek, zengine yaranmaya çalışmamaktır."

Cömertliğin ölçüsüne bakınız : Bir gün Ahmed b. Hadreveyh, fütüvvet reislerini dâvet edip bir ziyâfet vermek ister. Karısı, bunun zor bir iş olduğunu, mutlaka yapmak istiyorsa koyunlarını, sığırlarını ve eşeklerini kesip, bütün konu komşuya, herkes doyuncaya kadar et göndermesi gerektiğini söyler. Kocasını, koyun ve sığır kesmeyi anladığını, fakat eşek kesmekten maksadın ne olduğunu sorunca kadır :

- Fütüvvet ehli dâvet edilince, mahallenin köpeklerinin bile bundan faydalanması gerekir, dedi.

Ya şu fütüvvet yarışına ne denir : Yine bir ziyâfet söz konusudur. Yenilip içilir, sonra semâ etmek için kalkılır, fakat herkesi bir rehâvet kaplar. Bunun sebebi araştırılır ; (Tasavvuf anlayışına göre, yenilip içilen şeyler insanın mânevî hayâtına da tesir eder. Onun için, saf helâl peşinde koşmaya itinâ gösterilir.) Ev sahibine yiyecekleri nasıl temil ettiği sorulur. o da, her bir maddeyi iyi kimselerden aldım, fakat aceleye geldi, patlıcanı araştıramadım, der. Sabah olunca patlıcan satıcısı bulunur ; onun çaresizlikten dolayı patlıcanı çalarak sattığı ortaya çıkar. Çaldığı bahçe sâhibine gidilip, durum anlatılarak helâllik istenince, bu çok ince ve yüksek anlayış karşısında adam dayanamaz :

- Ben patlıcanları, bu bahçeyi, onu sürdüğüm öküzleri ve eşeği de bu adama bağışladım, umarım bir daha hırsızlık yapmaz ! der. İşte fütüvvette olgunluk budur.

Fetâ, yâni fütüvvet sâhibi, putu kıran kimsedir. Kur'an'da Hz. İbrahim'den "fetâ" diye bahsidilir ve onun putları kırdığından söze deilir (Enbiyâ, 58-60). Bir kimsenin nefsi de kendi putudur. Hakîkî feta (yiğit, kahraman) nefsinin isteklerine karşı koyan, nefis putunu kıran kimsedir. Nefis putunu kıran kimse, olgun insan olmuştur. Böyle bir insanda şu tariflerdeki güzel vasıflar görülecektir :

" Fütüvvet, insaf etmek fakat insaf beklememektir."

" Fütüvvet, nîmeti açıklamak fakat mihneti gizlemektir."

" Fütüvvet, sofrana on kişi dâvet ettiğin zaman dokuz veya on bir kişi gelmesi hâlinde bozulmamandır."

Ve bütün insanlığı kucaklayan şu yüksek anlayış çarpıcıdır :

" Fütüvvet, kulun sofrasında yemek yiyen velî ve kâfir arasında fark görmemesidir."

En tabiî ihtiyaç olan yemek yedirmek ile, bir gönül işi olan inanış arasında bağlantı kurmak mürüvvetle bağdaşmaz. Nitekim, fütüvvet kültürünün sonucu, bizim imâret ve kervansaraylarımızdaki misâfirlik sırasında, din farkı gözetilmeksizin belli bir süreyi geçmemek üzere, her insan imkânlardan faydalanırdı. Bu konuyla ilgili şöyle bir menkıbe nakledilir :

Bir mecûsi Hz. İbrahim'e misâfir olmak isteyince, o, müslüman olması şartını ileri sürer. Canı sıkılan mecûsi çekip gider. Bunun üzerine Allah, Hz. İbrahim'i vahiy yoluyla ikaz eder : "Kafir olduğu halde biz o kimseye 50 senedir rızık veriyoruz ; dînini değiştirmesini teklif etmeden bir lokma da sen verseydin ne olurdu?" der. Yol-lara düşen İbrahim, mecûsîyi bulup özür diler. Mecûsi, meselenin iç yüzünü öğrenince müslüman olur ve : "Ne iyi Rab, düşmanı için dostunu azarlıyor !" der.

Fütüvvet sâhibi hasmı bulunmayan kimsedir. Yani o kadar olgun bir ahlâka sâhiptir ki, kimse ona düşman olamaz. Fütüvvetin bir tezâhürü olan *mürüvvet*, yâni hakîki adamlık için Hz. Ali şöyle der : "*Mürüvvet, açıkta yaptığın vakit utanacağıın şeyi, kimse görmezken de yapmamandır.*"⁷ Çünkü fütüvvet, tasavvufun özü olan *ih-san* derecesini, yani kulun kendini her an Allah'ın huzûrunda hissedecek şekilde yaşamasını gerektirir.

Fütüvvet ve mürüvvetin bir tezâhürünü de şu hâdisede görüyoruz : Hacılardan biri Medîne'de para kesesini kaybeder. Telâş ve şaşkınlık içinde aranmakta iken, kalabalık arasında Ca'fer es-Sâdık'a rastlar ve "Kesemi sen aldın!" diye tutturur. Adama acıyan Ca'fer, kesesinde ne kadar parası olduğunu sorar ve 1000 dinar cevâbını alınca, adamı evine götürür ve kendisine 1000 dinar verir. Şaşkın hacı, kaldığı yere dönünce, bir de bakar ki, kesesi köşe bucak bir yerde durmaktadır. Ertesi gün koşar Ca'fer es-Sadık'ı bulup özür dileyerek, parasını iâde etmek ister, fakat kabul ettiremez. Ca'fer şöyle der :

- *Elimden çıkan şeyi bir daha geri almam !*

Görüldüğü gibi fütüvvet, tamâmen güzel ahlâkı yaşanır hâle getirmekten ibarettir. Bunlara ilâve olarak, Sülemî'nin *Fütüvvet Kitabı*'ndan naklen şu hususları da sâdece başlıklar hâlinde sunmak istiyoruz⁸ :

7 Abdülbaki Gölpınarlı, *100 Soruda Tasavvuf*, 127, İstanbul 1969.

8 Bkz. Sülemî, a.g.e., ss. 22-92.

Şunlar da fütüvvetin gereklerindedir :

- Dostların kusurlarını görmemek, dostlarla şakalaşmak, onların ihtiyaçlarını karşılamak ve hatâlarını aramaktan vaz geçmek, dosttan kâr etmemek.
- Kötülüğe iyilikle karşılık vermek.
- Önüne getirilen yemekte kusur bulmamak. (Hz. Peygamber yemeği ayıplamazdı, iştahı varsa yer, yoksa yemezdi.)
- Dost ve komşuları gözetmek. (Komşusu açken kendisi doyan mü'min değildir.)
- Dostlara saygı, şefkat ve zerâfete davranmak, geldiklerinde yerinden doğrulmak. (Bir adam mescide gelince Hz. Peygamber doğrulur gibi yaptı. "Yer geniş, niçin zahmet ettiniz ? " dediler, "Mü'minin hakkı vardır. " buyurdular.)
- Bir kusur işledikleri zaman, dostların kusurlarını yüzlerine vurmamak, günah işledikleri zaman onlar için tevbe etmek.
- Dostları özür dilemek zorunda bırakmamak.
- Dostların yerilmesini dinlememek.
- Gözü tok, gönlü geniş olmak.
- Garipleri sevmek ve onların hakkını yerine getirmek.
- Yaptığı işten karşılık beklememek.
- Gücü varken affetmek.
- Başkalarının kusurlarını bırakıp, kendi kusuruyla uğraşmak.
- Şefkatli olmak, başkalarını kendine tercih etmek.
- Belâ gelince şikâyet etmeyip, gönül hoşluğu ile karşılamak.
- Hiçbir durumda yaltaklanmamak.
- Kendisini ilgilendiren şeylerle uğraşmak. (Hz. Peygamber : "Kişinin iyi müslüman olmasının alâmetlerinden biri de, kendini ilgilendirmeyen şeyi bırakmasıdır. " buyurur.)
- Yaratıklara şefkat göstermek.
- Yaratıklara değil, Allah'a güvenmek.
- Zenginse, fakiri hiçbir sebeple hizmetinde kullanmamak.

- Halka tenezzül etmemek, yüz suyu dökmemek.
- Verenin de alanın da Allah olduğunu bilmek.
- Kerem sâhibi olmak. Kerem : *Gelmeyene gitmek, vermeyene vermek, kötülük edene iyilik etmektir.*
- Alçak gönüllü olmak, kendini beğenmişlikten kaçınmak.
- Başladığı bir iyiliği tamamlamak, iyiliği unutmak ve sayıp dökmemek, başa kakmamak, iyiliği istenmeden yapmak.
- Hiç kimseyi azarlamamak.
- Sır saklamak.
- Belâya düşmemek için kötü arkadaşlardan sakınmak.
- Hizmette ve vermede ayırım yapmamak.
- Eli dar ve güç durumdaki arkadaşlarını kollamak.
- Tam kul olabilmek için her şeyden hür olmak.

Sâdece bazılarını saydığımız bu fütüvvet prensipleri, netîce olarak, insanı başı dik gönlü tok olmaya, alıcı değil verici durumda bulunmaya, dolayısıyla üreticiliğe, bütün varlıklara karşı sevgi ve şefkat beslemeye ve mânevî olgunluğa yönelten hususlardır. Fütüvvet ahlâkı anlatmakla bitmez. Biz örneklerimizi, fütüvvet bahsînde zikredilen şu meşhur muhâvere ile noktalamak istiyoruz :

İlk mutasavvıflardan Şakîk el-Belhî ile Ca'fer es-Sâdik konuşurlar, Ca'fer sorar :

- Fütüvvet anlayışınız nasıldır ?
- Bulursak şükrederiz, bulmazsak sabrederiz.
- Medîne'deki bizim köpekler de böyle yapıyor !
- Peki sizce fütüvvet nedir ?
- Biz, bulursak başkalarına veririz, bulamazsak şükrederiz !⁹

Bu ve benzer güzelliklerin lâf olarak sıralanması kolaydır, fakat asıl olan uygulamadır. İşte Ahîlik, iyi bir organizasyonla, bu prensipleri derece derece tatbikat sâha-

9 Kuşeyrî, a.g.e., s. 179, terc. s. 329.

sına koyan kurumdur. Böyle bir sistemde, tâbi olunan tasavvuf terbiyesi ve ulaşılabilecek mânevî olgunluk sonucu, önce kişinin kendi kendini kontrolü söz konusudur. Bunun kâfi gelmediği durumlarda ise, Ahî teşkilatının güçlü iç disiplini ve sosyal baskı ile, sayılan ilkelerin yaşanır hâle gelmesi mümkün olmuştur. Verilen örneklerin çok eski devirlere ve başka toplumlara ait olduğu hatıra gelebilir. Türk toplumundaki Ahî zümrelerinde, bunların yaşandığını bize gösteren kaynaklardan birisi İbn Batuta'dır.

Bilindiği gibi *Ibn Batuta* (ö. 770/1369), Anadolu'yu dolaşırken, hemen her gittiği yerde Ahî zâviyelerinde misâfir kalmıştır. **Orhan Gazi** ile de görüşen yazar, *Seyahatnâme*'sinde Anadolu Ahîleri hakkında oldukça geniş bilgi verir. Meselâ Denizli'de, bir yabancı olan kendisini misafir etmek üzere, cömertlik ve misafirperverlik yarışını için iki ayrı Ahî grubunun, neredeyse kavgaya tutuşacakları canlı bir biçimde anlatılır¹⁰.

10 Bkz. *Ibn Batuta Seyahatnâmesinden Seçmeler* (Haz. İsmet Parmak-sızoğlu), s. 15, İstanbul 1971 ; *Ibn Batuta Seyahatnâmesi*, (Mü'min Çevik neşri), s. 198, İstanbul 1983.